

Danièle Iancu-Agou (dir). *Les Juifs méditerranéens au Moyen Âge: Culture et prosopographie. Séminaire de l'année 2005-2006*. Amb la col·laboració d'Élie Nicolas. París: Cerf, 2010. 248 p.; 24 cm; ill. ISBN 978-2-204-09040-7. EAN 9782204090407. (Nouvelle Gallia Judaica; 5).

Aquest volum reuneix sota el seu títol genèric les nou conferències impartides al llarg del curs 2005-2006 i que es reparteixen en quatre blocs: cultura jueva a l'Europa meridional, controvèrsies i martirologi, cultura i prosopografia i finalment prosopografia, tot i que de fet els elements biogràfics apareixen com a eix vertebrador pràcticament en tots ells. Convé també destacar el caràcter de miscel·lània d'aquesta publicació, amb aspectes comuns en tots els articles, i com a tal s'ha de prendre amb tot allò que de positiu i negatiu comporta una obra d'aquestes característiques.

La directora del curs, i al mateix temps editora d'aquest volum, ha volgut posar èmfasi en el fet que aquesta publicació constitueix també un homenatge a Eduard Feliu que, de forma brillant, havia inaugurat aquest cicle de seminaris, i aprofita les pàgines introductòries per a recordar la seva figura, tot lamentant al mateix temps la seva desaparició.

Componen el primer bloc les aportacions d'Eduard Feliu («La cultura jueva a la Catalunya medieval»), de Tony Lévy («Les ciències en el món jueu provençal a l'Edat Mitjana») i de Renata Segre («Jueus a Venècia i jueus a Creta: relacions i vida en el segle XIV»).

El treball d'Eduard Feliu constitueix una síntesi ben elaborada de tots aquells temes que constituïen l'eix al voltant del qual va girar la seva activitat investigadora, molt rica i variada, alguns dels quals n'eren el cavall de batalla. A mode d'introducció i com a marc dins el qual es desenvolupa la cultura hebraico-catalana, tracta tres aspectes d'una importància cabdal: en primer lloc, les referències antigues a la presència de jueus a Catalunya sota el suggeridor títol «La nit dels temps no és tan negra». A continuació tracta del fet, prou estudiat per ell, que Catalunya no era Sefarad i com alguns investigadors s'havien adonat ja d'aquest anacronisme, per a ell flagrant. Finalment, fa esment de l'autonomia de les comunitats jueves catalanes (estatut d'autonomia) i de la seva organització, tot fent diverses puntualitzacions sobre el terme *call*.

El nucli de la seva exposició, el constitueix una relació d'alguns d'aquests savis, i posa un èmfasi especial en Mossé ben Nahman i Salomó ben Adret, dels quals aporta alguns textos que ell mateix havia traduït i estudiat. Posa també l'accent en aquells autors transpirinencs com Levi ben Abraham ben Hayyim de Vilafranca de Conflent, Menahem ben Salomó ha-Meïri de Perpinyà o Profiat Duran, també de Perpinyà, entre molts d'altres de diverses procedències. Posa punt final a l'article amb diverses referències a les esperances messiàniques

i al retorn a la terra d'Israel que des de la seva òptica, sovint amb un punt de bel·licositat, interpreta com una forma de sionisme del segle XIV, centrada especialment en la figura de Josep Caspí.

Seguint unes pautes similars a les de la segona part de l'article d'Eduard Feliu, Tony Lévy es proposa presentar a grans trets els factors que van fer possible l'existència d'una literatura científica en llengua hebrea a la Provença entre els segles XII i XIV, deixant clar què és el que s'entén per literatura científica en aquesta època, un concepte més ampli que el que té avui en dia, en un territori, la Provença, també més extens del que ho és actualment. Amb aquest objectiu, analitza les fonts i les influències rebudes, així com les traduccions que s'han fet a la Provença d'aquestes obres de l'àrab a l'hebreu. Passa després per alguns savis peninsulars, per aturar-se definitivament en els provençals.

Són, en conjunt, dues intervencions que es complementen mútuament. La darrera, la de Renata Segre sobre els jueus de Creta i els de Venècia, centrada en els aspectes polítics i comercials, tot i el seu interès, no guarda relació amb els altres articles suara esmentats. Dins la segona part, «Controvèrsies i Martirologi», trobem les intervencions de Philippe Bobichon i Élie Nicolas. El primer s'interessa en la figura dels jueus i dels conversos dins el marc de les controvèrsies medievals que tingueren lloc entre la segona meitat del segle XII i els inicis del XV, incidint especialment en el paper dels segons en el curs dels debats dialèctics que els enfrontaren als primers. La relació d'aquests debats ocupa una part important a tall d'introducció d'aquesta llarga exposició. Tot plegat per tal d'oferir una visió de conjunt de la seva evolució i poder inserir en aquest recorregut algunes de les grans figures d'aquestes controvèrsies, com ara Profiat Duran o Salomó ben Adret. Tanmateix el seu objectiu principal, i aquesta és la novetat de la seva aportació, és l'anàlisi de les circumstàncies personals dels protagonistes, del seu entorn, de les seves motivacions, dels seus coneixements i del coneixement que tenien del món i fins i tot de la figura dels no-jueus; en aquest sentit, no hem de menysprear la curiositat com a component important, així com la producció escrita que aquestes controvèrsies generaren.

Élie Nicolas es proposa respondre bàsicament a tres qüestions: 1. Què és un màrtir? 2. Com se'ls coneix i com en conservem el record? 3. Quin lloc ocupen dins la societat humana?, centrades en els conceptes de màrtir, martiri i martirologi del jueu medieval, establint en quines condicions el jueu esdevé màrtir i quines són les diferències de concepte existents entre el judaisme i el cristianisme. Dedicava també la seva atenció als aspectes relacionats amb el culte als màrtirs i a les relíquies, elements que ja trobem presents en l'Antic i en el Nou Testament, així com a la representació dels jueus que intervenen activament en els

martirologis cristians. Posa també l'accent en aquells casos en els quals és possible recórrer a una apostasia aparent per tal de salvar la vida.

En un altre ordre de coses, dins l'apartat «Cultura i Prosopografia» s'inserixen dues aportacions molt específiques i al mateix temps plenes d'interès. Judit Olszowy-Schlanger presenta l'edició, ara per primera vegada, i la traducció de dues ketubbot provençals, procedents de Carpentràs i Avinyó, que ve a complementar la de les ketubbot hispàniques publicada per J. L. Lacave el 2002. L'estudi acurat del seu formulari permet integrar-les, per les seves característiques, dins de les de tradició hispànica, en especial dins el conjunt de les de l'illa de Mallorca.

Danièle Iancu-Agou fa un estudi aprofundit del testament en llengua provençal del cirurgià de Marsella Bonjues Orgier, ben conegut ja per altres fonts que ens el presenten com un personatge lletrat i encuriós per temes molt diversos, entre els quals, per raons professionals, destaca la medicina àrab. El seu testament de 1483, a més de confirmar la seva generositat envers la comunitat i els seus, aporta detalls interessants relatius a la cura del seu cos, al seu enterrament i al moment de la col·locació de la làpida funerària. Completen l'edició d'aquest testament diverses referències als seus hereus i a les vicissituds per les quals passaren fins a l'any 1505.

En el darrer bloc, el quart, dedicat exclusivament a qüestions de prosopografia, es presenta un treball de Claude Roux sobre parentiu i llinatges entre els jueus de Tarascó en el segle xv i un d'Alain Serval sobre els neòfits de l'Alta Provença en els segles xv i xvi. El primer, després d'una introducció sobre l'aljama de Tarascó en el segle xv, una de les més importants de la Provença, passa a analitzar els llinatges jueus, el seu origen, els noms utilitzats, i finalment recull alguns exemples d'alguns d'aquests llinatges més importants, intentant establir els lligams entre ells, cosa no gens fàcil atès que les fonts es mostren sovint incompletes. Serval crida també l'atenció sobre les llacunes que presenten els arxius notariais, que dificulten i impedeixen el rastreig d'aquests llinatges així com la identificació dels neòfits. El seu treball se centra en els jueus d'Ate i de Ceirèsta, alguns dels seus llinatges ja han estat esmentats en el treball anterior, tot i que, com és evident, ambdues comunitats no tenen res a veure amb la importància de Tarascó. El seu objectiu se centra en la identificació d'aquests neòfits, en la seva conversió i en el moment en què es produeix, en poder relacionar-los amb els jueus que eren abans de la seva conversió, en la seva integració i en l'existència de lligams amb els seus antics coreligionaris. En ambdós textos val la pena destacar la importància del treball portat a terme en el buidat de determinades fonts, en especial les fonts notariais, en la reconstrucció de llinatges i en les estimacions de població.

Aquest volum és un reflex fidel de la cura i de l'energia desplegada per Danièle Iancu-Agou i Élie Nicolas en l'organització d'aquests seminaris.

JORDI CASANOVAS
 Museu Nacional d'Art de Catalunya
jordi.casanovas@mnac.es

Danièle Iancu-Agou. *Provincia Judaica: Dictionnaire de géographie historique des Juifs en Provence médiévale*. Paris; Lovaina; Walpole (Mass.): Peeters, 2010. xxii, 248 p.; 23 làm.; 24 cm. ISBN 978-90-429-2095-8. EAN 9789042920958. (Collection de la *Revue des Études Juives*; 48).

Aquesta edició de la *Provincia Judaica* constitueix una nova versió actualitzada de la «Topographie des quartiers juifs de la Provence médiévale» publicat l'any 1974 a la *Revue des Études Juives*. Realment es tractava d'un treball molt necessitat d'una revisió a fons atès el nombre d'estudis i monografies publicats posteriorment i també pel seu caràcter d'obra de consulta i al mateix temps d'eina de treball utilíssima.

És un fet indubtable que en la seva gènesi va jugar un paper important l'aparició, un any abans, de l'estudi de Joseph Shatzmiller sobre la comunitat jueva de Manòsca, també a la Provença, la qual cosa no ha de sorprendre si tenim en compte que ambdós treballs foren efectuats sota la direcció de George Duby. Tanmateix el seu origen més remot cal buscar-lo en la *Gallia Judaica* de H. Gross (1897), un diccionari geogràfic de França a partir de les fonts rabíniques en el qual articles més complets sobre determinades poblacions, com és el cas d'Avinyó, s'alternen amb aportacions considerablement més modestes. La nova versió és també la materialització i el desenvolupament, dins d'un àmbit restringit com és el de la Provença, de l'inventari arqueològic portat a terme per l'equip de recerca 208 (Nouvelle Gallia Judaica) publicat l'any 1980 a *Art et archéologie des Juifs en France médiévale* sota la direcció de Bernhard Blumenkranz, que ja en un article de l'any 1962¹ denunciava els perills derivats d'un abús de les generalitzacions especialment en el tema de la implantació dels jueus en el teixit urbà.

La «Topographie» ja va ser l'any 1974 un treball pioner i, tot i reconèixer un cert deute de treballs semblants realitzats a Espanya o a Itàlia, la veritat és que

1. B. BLUMENKRANZ, «Quartiers juifs en France (XIIe, XIIIe et XIVe siècles)», *Mélanges de philosophie et de littérature juives*, 3-5 (1958-1962), p. 77-86.